

УДК 351.85/008:001.891(100)

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У ЗАПОБІГАННІ ВТРАТАМ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Татїївська І.П.

(Міністерство культури України)

У статті розглядається співпраця Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України із зацікавленими органами влади, направлена на запобігання втрат національного культурного надбання. Проаналізоване законодавче та нормативне забезпечення такої діяльності на прикладі міжнародного права та актів законодавства України. Значна увага приділяється спільним заходам органів влади щодо контролю та запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей з території України.

Ключові слова: культурні цінності, контроль, співпраця, взаємодія органів влади, Україна.

Проблематика контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України нині є одним із пріоритетних напрямів вивчення механізмів запобігання втрат культурних цінностей. Воно базується на комплексному підході визначення соціокультурного та політико-економічного аспектів. Разом з тим, наукове обґрунтування самого напрямку такої діяльності не отримало системного опрацювання.

Питання запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей з території України та збагачення українського культурного надбання постійно перебувають у полі зору вітчизняних учених (О. К. Федорук, В. Б. Врублевська, С. І. Кот). Теоретичні та практичні аспекти формування та удосконалення державної політики в окресленому напрямі діяльності знайшли своє відображення у спеціальних дослідженнях В. І. Акуленка, С. М. Шкляр, П. М. Білаша. Роль Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України у збереженні культурних цінностей і різні аспекти їх значення у соціокультурному просторі сучасної України піднімалися неодноразово у наукових розвідках І. П. Татїївської [1].

Звертаючись до теми збереження національного культурного надбання та запобігання втратам культурних цінностей, ми зазвичай розглядаємо їх у широкому мистецькому контексті. Водночас, історико-культурологічний аналіз спільної діяльності державних органів влади (Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, підпорядкованої Міністерству культури України у період 2000–2011 рр., Міністерства внутрішніх справ України, Державної митної служби України, Служби безпеки України та Служби зовнішньої розвідки України), спрямованої на недопущення незаконного вивезення об'єктів культури за межі України та примноження державної скарбниці культурними цінностями, оберненими відповідно до закону в дохід держави, не ставав предметом спеціальних наукових розвідок. Висвітлення цих питань і є метою нашого дослідження.

Виконання функцій збереження, охорони і захисту культурних цінностей регулюється законодавством держав, на території яких вони перебувають. Проте, існує ряд аспектів цієї проблематики, що потребують об'єднання зусиль у міжнародній співпраці для створення спеціального

механізму охорони і захисту культурних цінностей та підвищення його ефективності.

Одразу після розпаду СРСР необхідність визначення нового формату відносин України з країнами СНД і ЄС у сфері культурної співпраці набула свого виразу у формі стратегії співробітництва. На той час почала формуватися правова база з двосторонніх відносин у сфері реституції культурних цінностей (наприклад, між Україною та Німеччиною, Україною та Польщею). Не менш важливим напрямом державної політики був контроль за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, боротьба з незаконним обігом та контрабандою творів мистецтва.

Ратифікована із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР ще у 1988 році Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року (далі — Конвенція ЮНЕСКО 1970 року) стала підґрунтям для здійснення комплексу заходів, спрямованих на виконання її норм і принципів, зокрема, що стосуються зобов'язань відносно запобігання втратам національного культурного надбання.

У преамбулі Конвенції ЮНЕСКО 1970 року передбачене положення про те, що «кожна держава зобов'язана охороняти спадщину, що складається з культурних цінностей, що перебувають на її території, від небезпек крадіжки, таємних розкопок і незаконного вивезення» [2].

Разом з тим, цей міжнародний документ покладає на держав-учасниць ряд зобов'язань, що їх слід реалізувати у міжнародній діяльності. Такими можна назвати обов'язок визнавати невід'ємне право кожної держави-учасниці класифікувати і оголошувати деякі культурні цінності невідчужуваними, що внаслідок цього не можуть бути вивезені, та сприяти поверненню зацікавленим державам таких ціннос-

тей у тому випадку, коли вони були раніше вивезені [3]. На виконання цих умов була скерована тісна і конструктивна співпраця багатьох міжвідомчих та міжнародних установ сфери культури та права, у тому числі в Україні.

Власне, співпраця зацікавлених органів влади у контролі за переміщенням культурних цінностей, запобіганні їхніх втрат та, водночас, визначенні культурологічного та економічного аспектів такого вектору співпраці, є одним із ключових напрямів державної політики розвинутих країн. Україна має у цій царині власний практичний досвід і свою специфіку.

Прийняття у 1999 році Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [4] стало переконливим свідченням посиленої уваги незалежної суверенної України до проблематики переміщення культурних цінностей. Він сприяв створенню власних важелів захисту національних інтересів у збереженні історико-культурного надбання.

По-перше, 2000 року була створена Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (далі — Державна служба контролю). Вона функціонувала як спеціально уповноважений державний орган контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей у структурі Міністерства культури України. Тоді ж в Україні почала формуватися послідовна стратегічна програма зі збереження національного надбання та запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей. Вона базувалася на взаємодії та спільних системних заходах зацікавлених державних структур: Міністерства внутрішніх справ, Адміністрації державної прикордонної служби, Державної митної служби, Служби безпеки України.

По-друге, здійснювалася розробка нормативно-правової бази у сфері контролю за переміщенням культурних цінностей. Варто зазначити, що кожен з прийнятих документів у тій чи іншій мірі забезпечував посилення державно-

го контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, визначав перелік та послідовність дій державних органів у питаннях здійснення такого контролю, окреслював шляхи підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, і запроваджував достатньо дієві принципи запобігання незаконному обігу культурних цінностей.

По-третє, значні зусилля Державної служби контролю за період її існування були спрямовані на утворення своїх територіальних органів у 8 регіонах України, які здійснювали розгляд клопотань власників культурних цінностей, видачу дозвільного документу, забезпечували і проводили державну експертизу культурних цінностей, заявлених до вивезення (тимчасового вивезення) та при поверненні після тимчасового вивезення [5].

Водночас, варто зазначити, що за наявності чітко визначеної схеми законного переміщення культурних цінностей через державний кордон України порушення митних правил і контрабанда творів мистецтва залишалися досить розповсюдженими явищами. У цьому аспекті Державна служба контролю стала свого роду «координатором» співпраці з митними та правоохоронними органами у питанні боротьби з незаконним обігом культурних цінностей. Зокрема, вона здійснювала пильний контроль за порядком та підставами для видачі дозвільного документа на вивезення культурної цінності за межі України, об'єктивністю підготовленого експертного висновку на заявлені предмети мистецтва; ретельно вивчала надані власником докази права власності на культурну цінність.

У результаті тісної співпраці Державної служби контролю з Міністерством внутрішніх справ та Службою безпеки України здійснювався оперативний обмін інформацією про переміщені культурні цінності, їхніх власників та напрямки вивезення-вивезення пам'яток мистецтва.

Водночас, на ділянці тісної співпраці Державної служби контролю та Державної митної служби України виникло багато спільних завдань, а саме: визначення історичного, наукового, культурного і національного значення затриманих предметів, їх вартості (відповідно й міри відповідальності порушників), розпорядження затриманими тією чи іншою митницею предметами, тобто передачу їх до музеїв, бібліотек, релігійним організаціям.

При цьому, не менш важливим напрямом такої спільної діяльності було і попередження вивезення культурних цінностей за межі України. Адже на цьому етапі чимало залежить від досвіду й інтуїції працівника митних органів та від фахового рівня мистецтвознавця, який або видає дозвіл на вивезення предметів культури з території України, або перевіряє цінність таких предметів на лінії митного контролю поряд з працівником відповідного пункту пропуску через державний кордон України.

Саме за ініціатииви Державної служби контролю щороку проходили засідання постійно діючого круглого столу щодо посилення боротьби з контрабандою культурних цінностей за участю представників Державної прикордонної служби України, митних і правоохоронних органів, уповноважених Державної служби контролю, мистецтвознавців.

У зв'язку з цим, варто згадати організовану і проведеною за задумом Державної служби контролю Міжнародну міжвідомчу конференцію з питань запобігання контрабанді культурних цінностей (14–16 жовтня 2008 року, м. Одеса). Слід зауважити, що у цьому міжнародному форумі взяли участь представники державних структур з охорони культурної спадщини, митних і правоохоронних органів з 11 країн світу (Білорусі, Грузії, Литви, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, Словаччини, Туреччини, Угорщини, України) [6].

Проведення заходу такого рівня ще раз підкреслило, що на сьогоднішній день взаємодія державних структур у формуванні та реалізації послідовної стратегічної програми зі збереження

національного надбання та запобігання контрабанді культурних цінностей є надзвичайно актуальною.

У цьому зв'язку особливо важливим напрямом конструктивної співпраці можна виокремити роботу з взаємообміну інформацією структурних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України (Національного центрального бюро Інтерполу в Україні, Департаменту карного розшуку) з Державною службою контролю про оголошені в національний та міжнародний розшук культурні цінності.

Оновлена інформація з бази даних про викрадені культурні цінності з державних музеїв, бібліотек, приватних колекцій, що на підставі спільного наказу Міністерства культури і мистецтв та Міністерства внутрішніх справ (2004 р.) [7] щомісяця надходила до Державної служби контролю і розміщувалася на офіційній веб-сторінці Міністерства культури і мистецтв України. Відомості Інтерполу про культурні цінності, які знаходилися у міжнародному розшуку, у найкоротший строк надсилалися Державною службою контролю до Державної митної служби України.

Яскравим прикладом взаємодії державних органів влади у запобіганні втрат культурних цінностей можна назвати повернення до України трьох предметів археології (II–IV ст.). Вони були затримані 2007 року у рамках партнерського співробітництва зі спецслужбами іноземних держав Службою зовнішньої розвідки України та Управлінням охорони культурної спадщини Корпусу карабінерів боротьби з контрабандою предметами мистецтва та культурних цінностей, що входить до складу Міністерства культури Італії. З метою ідентифікації згаданих цінностей до спільної роботи залучалися провідні фахівці-експерти з Музею історичних коштовностей України, Інституту археології НАН України.

Повернені археологічні цінності були передані на постійне збереження до Національного музею істо-

рії України та увійшли до його постійної експозиції [8].

Також слід зауважити і на поверненні українською стороною семи цінних експонатів фалеристики та предметів релігійного культу (зокрема, Зірки Великої Стрічки Ордену Віртуті Мілітарі 1809 року, Великого Хреста Ордену Почесного Легіону 1809 року, срібної чаші з Кремліна із золотим оздобленням), які були викрадені з виставки в Музеї Війська Польського у Варшаві. Завдяки згаданим діям українських правоохоронних органів вони були віднайдені на території України та 2008 року у співпраці з Державною службою контролю повернуті до Фондації князів Чарторийських при Національному музеї у Кракові та вищезгаданому варшавському музею [9].

З огляду на викладене, варто зазначити, що спільна діяльність Державної служби контролю із митними та силовими органами з окресленого питання здійснювалася у контексті паритетних взаємостосунків, визначала спільну концепцію, програму скоординованих дій, методичне забезпечення прямої роботи.

На нашу думку, такий процес важливо розглядати не тільки як результат досягнення спільної мети (контроль за переміщенням, повернення на місце їх попереднього збереження у музеї, бібліотеки, архіви, експонування на виставках), але й у значенні цієї діяльності у соціальному та культурологічному аспектах.

Адже широкий спектр творів мистецтва (картини, графіка, ікони, предмети церковного вжитку, твори декоративно-прикладного мистецтва, колекції монет, нагородних і пам'ятних медалей тощо) та їх різноманітна тематика мають важливе значення у збереженні національного культурного надбання та використанні цих зразків у соціокультурному розвитку громадянського суспільства.

Після ліквідації Державної служби контролю 2011 року [10], функції контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей

були покладені на Міністерство культури України.

Варто зазначити, що і сьогодні продовжується скоординована робота Міністерства культури України з Міністерством внутрішніх справ України. Наприклад, нещодавно до Міністерства культури надійшла інформація з Укрбюро Інтерполу про те, що його відповідними каналами спільно з правоохоронними органами Італії вживаються заходи щодо встановлення місцезнаходження картини художника Normens Josef «Atelier dello scultore» (67,5×85,5 см). На думку італійської сторони, зазначений твір мистецтва був переміщений з території України нацистськими військами під час Другої світової війни і наразі, ймовірно, може перебувати на території Італії [11].

Водночас, у каталозі втрат Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (далі — Музей Ханенків) «Catalogue of Works of Western European Painters Lost During Second World War» (Kyiv, 1998) під № 64 опублікована інформація про картину невідомого художника XVIII століття школи Хореманса Яна Йозефа Старшого «Майстерня скульптора» (Circle of Noremanns,

Jan Joseph I «Sculptor's Workshop»; Oil on canvas; 69×59; Inv. 6129) [12].

За наявною інформацією Музею Ханенків, зазначений італійськими правоохоронцями твір з високою долею вірогідності є тією самою картиною, яка була втрачена музеєм під час нацистської окупації Києва 1943 року. Підтвердженням цьому можуть бути документальні джерела з наукового архіву Музею Ханенків. Наразі Міністерство культури України офіційно надало Укрбюро Інтерполу відповідні матеріали, що уможливають ідентифікацію «італійського» твору.

Отже, розглянувши основні напрями спільної діяльності Державної служби контролю з органами виконавчої влади, направлені на контроль, запобігання незаконному вивезенню та збереженню культурних цінностей, ми можемо констатувати, що саме соціокультурний аспект осмислення такої співпраці дає відповідним фахівцям можливість філософського сприйняття духовного значення предметів мистецтва і культурних цінностей в контексті культурного розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Татиивская И. П. Направления международного сотрудничества Украины со странами СНГ и ЕС в области сохранения культурных ценностей / И. П. Татиивская // Актуальные проблемы мировой художественной культуры : материалы Междунар. науч. конф., посвящ. памяти проф. У.Д. Розенфельда (Гродно, 5–6 апр. 2012 г.). В 2 ч. Ч. 1. — ГрГУ им. Я. Купалы; редкол. : Т. Г. Барановская (гл. ред.) [и др.]. — Гродно : ГрГУ, 2012. — С. 170–175.
2. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_186.
3. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: монографія / В. І. Акуленко. — К. : Юстініан, 2013. — С. 45.
4. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей; Верховна Рада України; Закон від 21.09.1999 № 1068-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.
5. Врятовані. Збережені. Повернені / До 10-річчя Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України [під. ред. Ю.К. Савчука]. — К., 2010. — С. 24, 45–51.
6. Сборник докладов участников Международной межведомственной конференции по вопросам предотвращения контрабанды культурных ценностей / Под общ. ред. к.и.н. Ю. К. Савчука. — К. : Артлит, 2008. — С. 33–36.
7. Про оперативний обмін інформацією щодо культурних цінностей, оголошених у національний та міжнародний [...] Мінкультури України, МВС України; Наказ від 10.08.2004 № 517/885 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1484-04>.

8. Відділ контролю управління регіональних представників з питань охорони культурної спадщини та переміщення культурних цінностей Міністерства культури України. Матеріали щодо повернення археологічних цінностей з Італії. Справа з питань повернення археологічних цінностей (II–IV ст.) з Італії до України. Київ, 2007–2008 рр.

9. Відділ контролю управління регіональних представників з питань охорони культурної спадщини та переміщення культурних цінностей Міністерства культури України. Матеріали щодо звернення МЗС Польщі до Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України про повернення культурних цінностей. Справа з питань підготовки до IV засідання Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. Київ, 2008 р.

10. Про ліквідацію урядових органів; Кабінет Міністрів України; Постанова, Перелік від 28.03.2011 № 346 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/346-2011-%D0%BF>.

11. Відділ контролю управління регіональних представників з питань охорони культурної спадщини та переміщення культурних цінностей Міністерства культури України. Матеріали щодо встановлення місцезнаходження картини школи фламандського художника Яна Йозефа Хореманса «Майстерня скульптора». Справа з питань повернення до України картини школи Яна Йозефа Хореманса «Майстерня скульптора». Київ, 2014 р.

12. Lost treasures of Ukraine: Catalogue of works of Western European painters lost during Second World War / National Commission for the restitution of cultural treasures to Ukraine, the Ministry of culture and arts of Ukraine, International foundation «Renaissance», Museum of Occidental and Oriental Art. Kyiv. — Kyiv, 1998. — P. 29.

13. Культурологія : навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богуцький, Е. В. Германова де Діас. — К. : Знання, 2012. — 494 с.

Татиивская И.П. К вопросу о взаимодействии государственных органов власти в предотвращении потерь культурных ценностей. В статье рассматривается сотрудничество Государственной службы по контролю за перемещением культурных ценностей через государственную границу Украины с заинтересованными органами власти, направленное на предотвращение потерь национального культурного достояния. Проанализировано законодательное и нормативное обеспечение такой деятельности на примере международного права и актов законодательства Украины. Значительное внимание уделяется совместным мероприятиям органов власти относительно контроля и предотвращения незаконного вывоза культурных ценностей с территории Украины.

Ключевые слова: культурные ценности, контроль, сотрудничество, взаимодействие органов власти, Украина.

Tatiivska I.P. On the issue of interaction of the state authorities in preventing losses of cultural property. The paper deals with the State Service supervising the cultural values movement across the state border of Ukraine and interested government authorities cooperation, directed to the staving off national cultural property loss. The international legislative and domestic standard acts of such activity are analyzed. Control and exportation illicit of cultural values from the territory of Ukraine prevention have been attended greatly. Need for government authorities subsequent cooperation for enrichment of the national cultural property treasury has been noted.

Keywords: cultural values, control, cooperation, government authorities interaction, Ukraine.